

AYTMATOV ANLATILARINDA ÖZNE VE İKTİDAR: CENGİZ HAN'A KÜSEN BULUT ÖRNEĞİ

Cafer Gariper* - Yasemin Küçükcoşkun**

Özet: Cengiz Aytmatov'un *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanının bir parçası olan *Cengiz Han'a Küsen Bulut* anlatısı, özne ve iktidar ilişkileri çerçevesinde insanın baskılanmasını, arzusunun dışında yaşama alanına sürüklenmesini dikkatlere sunar. İç içe iki öykü halkasından oluşan bu anlatı, halk anlatılarından ve tarihî dönemden de beslenerek insanlığın yeryüzündeki yazgısını ifadeye yönelen evrensel anlam kazanır. Çerçeve öyküde Stalin dönemi Rusya'sında sürdürülen baskıcı yönetimin uygulamalarını dikkatlere sunan anlatı, çekirdek öyküde Cengiz Han'ın Batı seferi sırasında yaşanan bir olayı Sarı Özek Kurbanları başlığı altında metnin dünyasına taşır. Her iki metin halkasında da iktidarın baskıladığı insanlar dramatik bir yaşama alanına sürüklenirler ve ölürlür.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Aytmatov, *Cengiz Han'a Küsen Bulut*, özne, iktidar.

SUBJECT AND POWER IN AITMATOV'S NARRATIVE:
SAMPLE OF CLOUD OFFENDING TO GENGHIS KHAN

Abstract: Cengiz Aytmatov's narrative *Cengiz Han'a Küsen Bulut* which is a part of his novel *Gün Uzar Yüzyıl Olur*, takes attention of suppression to human beings, living outside the area of his own desire into the frame of subject and power relations. This narrative which is consisting intertwined stories nourishes from folk stories and historical period, gives a universal meaning about the fate of the human being on earth. In the frame story the narrative brings attention to the repressive of the regimen of Stalin's Russia, in the kernel story a case which appears in the Western wartime of Genghis Khan is told under the title of Sari Ozek victims. In both of the stories people suppressed by the regime are swept into a dramatically life and die.

Keywords: Chinghiz Aitmatov, *Cloud Offending to Genghis Khan*, subject, regime.

Edebî eserler, önemli bir tarafıyla insanın yeryüzündeki yazgısını ifade alanına taşır. Fakat bununla da kalmazlar. Aynı zamanda insanın yazgısını nü problem hâline çevirir, üzerinde düşünmeye zemin hazırlar, araştırmaya ko-

* Yrd. Doç. Dr., SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: cafergariper@sdu.edu.tr

** Arş. Gör., SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

yulurlar. Bir bakıma edebî eserler insanın yüzüne tutulan geniş ve gelişmiş bir ayna gibidir. Yalnız bu aynada, insanın fizikî özelliklerinden çok iç dünyasının yansımaları ve yazgısı görünür. Kimi eserlerin bu özelliği daha üst düzeyde sergilediği durumlarla karşılaşılır. Söz konusu edebiyat ürünleri, diğerleri arasında daha seçkin bir yer tutar. Cengiz Aytmatov anlatıları da bu çerçevede anlam taşır. Onun *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanı başta olmak üzere, anlatılarında insan yazgısının ve onun dramatik yanlarının önemli bir yer tuttuğu görülür. Yaşadığımız hayatın içerisinde farklı ilişki biçimlerinde olduğu gibi, onun birçok eserinde de insan yazgısı, özne-iktidar ilişkisi / çatışması çerçevesinde şekillenir. Yazarın bu tür romanlarının başında *Gün Uzar Yüzyıl Olur* ve onun bir parçası durumundaki *Cengiz Han'a Küsen Bulut* gelir. Bu yazıda konunun kavramsal arka planı belirlendikten ve Cengiz Aytmatov anlatılarında özne-iktidar ilişkilerine kısaca değinildikten sonra özne-iktidar ilişkileri çerçevesinde, aynı zamanda bir ideoloji eleştirisi olma özelliği gösteren, *Cengiz Han'a Küsen Bulut* (Çıngıs Handın Ak Bulutu) romanı ele alınacaktır.

Sözlükte “[b]ir cümlede bildirilen işi yapan, yüklem bildirdiği durumu üzerine alan kimse veya şey”¹ karşılığı verilen özne, felsefî bağlamda “[b]ilinci, sezgisi, düş gücü olan, dış dünyaya karşıt birey”² veya “algı, tasarım, izlenim, düşünce ve duygulara dayanak olan, düşünen, hisseden, bir şeylerin bilincinde olan şey olarak ben ya da zihin”³ şeklinde tanımlanır. Çalışmalarında özne ve iktidar konusuna geniş yer ayıran Foucault’da “Fransızca ‘sujet’ (özne) kelimesi aynı zamanda ‘tebaa’, yani tabi (boyun eğmiş) anlamını”⁴ taşır.⁵

“[R]iayetinin sağlanması, bir kısım insanın ötekileri denetimi altına alması”⁶ anlamına da gelen iktidar, yasalara bağlı gücü ifade ettiği gibi, “[e]tkide ya da eylemde bulunma imkânı veren hukukî, siyasî ya da ahlâkî güç”⁷ anlamına da gelir. “Güç kendisine zaman tanındığında iktidar haline gelir, ama kriz anı, geri dönüşsüz karar anı gelince güç çıplak güç haline geri döner. İktidar daha geneldir ve güçten daha geniş bir uzam üzerinde işler; iktidar çok daha fazlasını içerir, ama daha az dinamiktir. İktidar daha törenseldir, hatta belirli bir sabır ölçüsü vardır.”⁸ İktidar, “[f]ormel olarak, ‘A’nın B’yi, B’nin yapmayı tercih etmediği bir şeyi yapmaya zorlama gücü ya da kudreti”⁹ şeklinde de tarif edilebilir. “İktidarın işleyişi, bireysel ya da kolektif, taraflar arasındaki bir ilişki değildir yalnızca; bazılarının başkaları üzerindeki eylem kipidir.”¹⁰ Dennis H. Wrong’un da ifade ettiği üzere, “caydırıcı iktidar, tercihlerinden vazgeçmelerini sağlayacak kadar can sıkıntısı ve acı vadeden bir gerçekleşme şartı ileri sürerek, bireyin ya da birey gruplarının kararlarını belirleme gücüne sahiptir; bu güç sayesinde kendine boyun eğilmesini sağlar.”¹¹

Gelişmiş toplumlarda iktidarın toplumsal sözleşmeyi içermesi beklenir. Fakat “[i]ktidar olma koşulu toplumsal sözleşmeyi zedeler, onu etkisiz bir güç,

bir gizleyici örtü durumuna getirir. Toplumsal sözleşme gerçekte her yerde biçimsel olarak bütünü temsil eder, ne var ki iktidar bütünü iktidarı değildir. Toplumsal sözleşme bu durumda gerçek amacını yerine getiremez, yalnızca iktidarı koruyan ve yasallaştıran bir güç, bir dayanak olur. Toplumsal sözleşme iktidarın yönelimlerini belirleyecek yerde iktidar toplumsal sözleşmeyi kendine göre biçimlendirir ve ona bir dokunulmazlık hırkası giydirir.”¹² İnsanların karşısına sistemli ve gelişmiş iktidar olarak siyasal iktidarlar çıkar. “Siyasal iktidarlar *içiçe geçmiş küçük iktidar odakları temelinde kendini vareden* geniş çerçeveli baskı güçleridirler, bunlar savaş açmak gibi, vergi toplamak gibi, ‘asa-yış’i sağlamak gibi ve bu arada temsil ettikleri kesimin çıkarlarını özel olarak kollamak gibi görevleri ve öngörülerini olan güçlerdir.”¹³

Görüldüğü üzere iktidar tanımlamalarında iki taraf bulunmakta, bu taraflardan birinin diğeri üzerinde güç sahibi olma ve tahakküm kurma durumu ortaya çıkmaktadır. Sosyal, siyasî, hukukî, askerî vb. sahalarda karşılaşılan özne-iktidar ilişkilerinin sanatta geniş yansıma bulduğu alanlardan başlıcaları sinema ve edebiyat eserleridir. Edebiyat eserleri içerisinde de özne-iktidar ilişkisine roman ve tiyatronun geniş yer ayırdığını, gittikçe de bu durumun artış gösterdiğini söylemek mümkündür.

Zengin bir konu düzlemine sahip olan Cengiz Aytmatov anlatılarında güç-iktidar-otorite ve bunun karşısında öznenin / insanın yazgısı, bu yazgıda boyun eğme- itaat- tâbi olma durumu önemli yer tutar. Bunun karşısında insanın, başka bir söyleyişle öznenin dramatik ve trajik konumu söz konusu anlatılara varlık kazandıran temel öğelerden biri durumundadır. Hayatın akışına ve mantığına uygun bir görünüm taşıyan dramatik form, güç ve iktidar karşısında genellikle öznenin mücadelesinin sonuçsuz kaldığı yapıda anlam kazanır. Bu durum, onun *Beyaz Gemi*, *Kassandra Damgası*, *Dişi Kurdun Rüyaları* gibi diğer anlatılarında da görülür. *Beyaz Gemi*’de üzerinde iktidarını kuran yazgısı karşısında küçük çocuğun çözümsüzlük içinde kendini sulara bırakması dikkatlere sunulur. *Kassandra Damgası*’nda Rusya’da grev yapan fabrika işçilerine totaliter uygulamayla ABD’deki kamuoyunu yanına alan politik manipülasyon ve kalabalıkların bilinçsiz davranışları, *Dişi Kurdun Rüyaları*’nda ise güç ve iktidarı temsil eden insanın tabiat karşısında yıkıcılığı ve bunun karşısında öznenin çaresizliği sergilenir. Onun romanlarında özneyi aşan güç ve iktidarın yaptırımıyla çokça karşılaşılır. Yazarın küçük yaşlarda bulunduğu bir sırada babasının siyasî güç ve iktidar tarafından tutuklanıp götürülmesi, hayatının önemli bir kısmının baskıcı Sovyet rejimi içinde geçmiş olması, eserlerinde güç ve iktidarın özneyi baskılayıcı ve öznenin kaybettiği yapıda görünüm kazanması şeklinde okunabilir. Bununla birlikte öznenin kaybettiği dramatik fon, *hakkın* ve *doğrunun* üstün bir değer olarak belirginlik kazanmasına, okuyucuda adalet ve acıma duygusunu harekete geçirerek duyarlılığın oluşmasına engel olmaz.

Aytmatov'un özne ve iktidar problemi çerçevesinde ele alınacak olan *Cengiz Han'a Küsen Bulut* anlatısında birbiriyle ilişkili iki öykü halkası yer alır. Bu öykü halkalarından biri çekirdek, diğeri de çerçeve öyküdür. Çekirdek öykü, Abutalip Kuttubayev'in yazıya geçirdiği Sarı Özek Kurbanları adlı efsanedir. Çerçeve öykü ise, olay örgüsü *hâlde* geçen Abutalip Kuttubayev'in öyküsüdür. Anlatının tematik gücü Abutalip Kuttubayev, haksız yere hapis haneye atıldığına "eskiden kaleme aldığı 'Sarı-Özek Kurbanları' adlı efsanede, babanın ve annenin çektiği acıları ve onların yavrularına veda edişlerini hatırl[ar], acısı sonsuz öyle bir olayla kendi durumu arasında bir benzerlik" bulur (s. 9). Benzerlikler, anlatı kişinin kurduğu bağlarla kalmaz, çerçeve öykü, çekirdek öykünün üzerine oturur, onu ucu açık hâle getirerek bu tematik yapıyı genişletir. Çekirdek öykünün bir efsane olması, anlatının anlam katmanlarının çözümlenmesi bakımından önem taşır. Nitekim "[e]fsane ve menkıbe daha çok dinî nitelikli eserlerdir. Toplumlara yön tayin etme, mesaj verme maksadına yönelik olarak olağan üstü hâdiselerin anlatıldığı olaylar dizisini ihtiva eder."¹⁴ Bu bağlamda efsanenin etrafında şekillenen anlatının kurmaca dünyasında halk inancı ve buna bağlı halk epistemolojisi, iktidara gücünü veren unsurların başında gelir. Denilebilir ki, "[e]serin ana kurgusu, yatay boyutta karakterlerin bireysel yaşam serüveni ve dikey boyutta, tarihsel düzlemde zamanla değişmez olanın eş zamanlı anlamından oluşur."¹⁵

Cengiz Han'a Küsen Bulut anlatısı, iktidarın totaliter ve baskıcı uygulamayla insanları kendileri olmaktan çıkarıp yabancılaştırdığı, özneye kendisi olma ve kendisini gerçekleştirme hakkını tanımayan bağlamda belirginleşir. Anlatıcı, çekirdek öykünün bir efsane olmasından da kaynaklanan yapıda, kimi zaman anlamı mitolojik ve tarihî öğelerle destekleyerek metnin mesajını insanlığın yazgısıyla birleştirir, ona hem uzaktan hem de içten bir bakışla derinlik kazandırır. Daha anlatının başında dramatik fonu kurmanın yanında insanlığın yeryüzündeki yazgısını sezdirmeye yarayan "[s]anki dünya, o ilk yaradılıştaki kaostan yeni doğup çıkıyordu ortaya: Kendi böğründen çıkıp kutup soğuklarına gizlenmiş Sarı-Özek bozkırları, karanlıklarla aydınlıkların korkunç savaşından doğmuş bir sis okyanusuna benziyordu." (s. 5) cümleleri, Sarı-Özek bozkırlarında yaşanacak olayların habercisi gibidir. Kozmogoni (yaradılış) mitlerine benzer yapıda anlam bulan bu cümleler, anlatıcının dikkatle sunacağı evrenin karmaşasını haber vermeye yöneliktir. Aytmatov'un mit ve efsane gibi kolektif anlatılardan faydalanması, modern dönemin eserini "anlamca desteklemesi, derinleştirmesi ve zenginleştirmesi"¹⁶ içindir.

Anlatı, "[h]alka ait sözlü malzemeyi derlediği için gizli servis tarafından tutuklanan ve milliyetçilik yapmakla suçlanan Abutalip Kuttubayev'in, tutuklanıp sorgulanmasıyla intiharı arasına sıkıştırılan Sarı Özek Kurbanları efsanesi, iki zalim (Cengiz Han ve Stalin) diktatörün kendi amaçlarına ulaşmak için

insan malzemesini, onun beşerî ve dünyevî hiçbir hakkını dikkate almadan kullanmasını hikâye etmektedir.”¹⁷ İdeolojik bir aygıtta dönüştürülen iktidar, özne üzerinde kurduğu totaliter baskıyla yaşama alanını, düşünce dünyasını, ifade araçlarını kısıtlar. Tek tipleştirilmeye doğru yönelir. *Cengiz Han’a Küsen Bulut*’ta yer alan şu cümleler bunu göstermeye yöneliktir:

“Pek çok meslekdaşı, hatta içinde yetiştiği bütün sosyal çevre gibi onun hayatı da, bu ardı arkası kesilmeyen amansız sınıf mücadelesiyle geçmişti, her gün yaşamıştı bu olayları. ‘Sınıf mücadelesi’ deyimini her şeyi doğrulamaya yetiyordu zaten. Ama işin bir güç yanı vardı. Bu kavgayı, bu çatışmayı sürekli canlı ve gergin tutabilmek için, yeni hedefler, yeni kampanyalar gerekiyordu. Oysa bu dâvâyı kökünden bir çözüme kavuşturmak için, bir ülke halkının tümünü Sibiry’a sürmeye, sürgün yollarında kırılıp gitmelerine neden olmaya kadar pek çok şey yapılmıştı. Kötü olanları ayıklama işini (Bu işi yapmak, Birliğin ayrı milletlerden oluşan yörelerinde yapmak daha uygun olsa bile) feodal-burjuva milliyetçiliğiyle suçlamak yoluyla yapmak gittikçe güçleşiyordu. Hakkında ‘Şüpheli fikirleri var’ şeklinde en küçük bir ihbar yapılan kimse, kim olursa olsun, kendisi de, yakınları da, derhal baskı altına alınıyordu. Onun için insanlar, bunca acı deneyden, unutulmaz olaylardan sonra milliyetçiliğin ‘m’sini bile ağızlarına almamak, konuşmalarında ve yazılarında milliyetçiliği çağrıştıran bir sözcük kullanmamak için çok dikkatli davranıyorlardı. Aksine, herkes milliyetçilik aleyhinde, millî değerler, hatta ana dilleri aleyhinde atıp tutuyordu. İki de birde yerli yersiz sadece Lenin’i göklere çıkaran, onun sözleriyle konuşan bir insanı nasıl ve ne ile suçlarsınız?..”¹⁸

Kısıtlanmış, baskılanmış hayatın içerisinde “[i]şte, Tansıkbayev’e şans, bir rastlantı sonucu da olsa, olayların böylesine az, düşmana karşı kampanya başlatacak ihbarların böylesine kıt bir döneminde” güler (s. 17). Birinci sınıf askeri yargıç olan Tansıkbayev (s. 85), “Abutalıp’in sözlü gelenekten yazıya aktardığı söylemsel metinleri kayıtsız şartsız bağlı olduğu rejim ve İktidar-Tanrı için tehlike / tehdit unsuru olarak görür ve suç sayar.”¹⁹ Amacı, Abutalıp Kutubayev’in yazılarında suç ögesi bularak onu mahkûm ettirmek, buna bağlı olarak iktidarın takdirini kazanmak ve yükselmektir. Kendi kutsalını kuran, ilkelere dayatan, ideolojik argümanlarını belirleyen ve yücelten rejim, buna müsait ortamı sunar. Larry Arnhart’ın da ifade ettiği üzere, “[a]taizmine rağmen Marksizm, tamamen dinî taassup coşkunluğuyla takipçilerini uyandırıp, harekete geçirebilir. Üstelik, insan doğasının kurtuluşçu dönüşümüne bu türden fanatik bir adanma, Mesihçi bir Makyavelizmi kolayca yaratabilir. Komünist devrimin kaçınılmaz amacı insan ırkının dünyevî kurtuluşuysa, bu amaca yönelmiş tüm araçlar haklılaştırılır.”²⁰ Makyavelist tavırla Tansıkbayev de rejim ve iktidar adına bunu yapmak istemektedir. Çünkü o, “mitik bir öteki imgesinin, yaşanan gerçekliğe transferidir. Annesini öldüren Jolaman’ın trajik yazgısını modern çağda yaşayan bir zavallıdır. Yetişme itibarıyla; Stalin dönemi despotizminin kendi kendisi üstüne yürüyen kör gücünü simgeler.”²¹ Romanın kurmaca dünyasında Tansıkbayev ve arkadaşları aracılığıyla açık bir ideoloji eleştirisi yapılır.

“Louis Althusser’e göre, ideolojiler bireylere bilinç aktardıkları gibi, onlar üzerinde özellikle devlet erki aracılığıyla erk de uygularlar. İdeolojiler, bireylerin toplum içerisinde özneler olarak kendilerini yeniden tanımlamalarını olanaklılaştırır. Dolayısıyla, ideoloji, salt güdüleme değil, aynı zamanda özneyi oluşturan ve her türlü bağımlılaştırıcı etkisine karşın, öznelerin kendilerini özgür duyumsamalarını ve anlaşmalarını sağlayan değer dizgeleridir.”²²

Oysa *Cengiz Han’a Küsen Bulut*’ta güç ve iktidarın kaynağı ideoloji, özneyi oluşturmak, üstte Louis Althusser’in ifadesinden farklı yapıda “kendilerini özgür duyumsamalarını ve anlaşmalarını sağlayan değer dizge”si sunmak yerine, insanı baskılayarak kendisine ve değerler sistemine yabancılaştırır. Kendilik yerine *başkalık*, gerçek değerler sistemi yerine *düzmece* değerler sistemi koyar. İdeolojik devlet aygıtının bağımlılaştırdığı kişilik(sizlik)ler, devlet çarkının dişlileri arasında var olma erkini başkaları üzerinde uygulayacağı *ötekileştirmeye* bağladığı gibi, iktidar erkinin yanında yer almayan özne, dayatmaya maruz kalır, ötekileştirilir, anlatıda olduğu gibi haksız yere cezaya çarptırılır. Terfi eden bir genç Kazak güvenlik görevlisinin kutlama davetinde yaptığı şu konuşma bunu gösterir:

“Ben hiçbir zaman Tanrı’ya inanmadım. Bir komsomolda büyüdüm ben. Bükülmeyen katı bir bolşevikim yani. Ve böyle olmaktan gurur duyuyorum. Benim için ‘Tanrı’ kelimesi boş bir sözcüktür, anlamsızdır yani. Herkes biliyor, Sovyet okullarındaki bütün öğrenciler biliyor ki Allah yoktur. Ama ben başka bir şey söyleyeceğim. Yeryüzünde bir ‘Tanrı’nın olduğunu söyleyeceğim. Yoo, hayır, gülmeyin! Bir dakika dostlarım, bir dakika! Nasıl bakıyorsunuz öyle.. Beni böyle mi anlıyorsunuz yani! Tanrıya inanmıyorum ben. Ama ben, devrimden önce çalışan kitlelerin icadettiği Tanrı’dan söz etmeyeceğim ki! Hayır, o değil! Bizim Tanrımız iktidarı elinde tutandır. Gazetelerin de yazdığı gibi, bugünün dünyasına hükmeden, bizi zaferden zafere ulaştıran, bütün dünyada komünizmi yücelten Tanrı’dan söz ediyorum yani! Bu Tanrı bizim dâhi önderimizdir. Kervanın başını çeken kılavuz nasıl baştaki devenin yularını tutuyorsa, bizim Josif Visarinoviç (Stalin) de, çağımızın yularını öyle elinde tutuyor.” (s. 14-15).

Görüldüğü gibi bu konuşmada kendilik ve değerler sistemi alt üst edilmiştir. Yerine güç ve iktidara bağlı başkalık ve düzmece değerler sistemi konmaya çalışılmaktadır. Üstelik konuşma, “Kazak dilinde ataerkil-feodal düzeni amaçlayan ve bilimsel araştırma yapmak suçuyla kurşuna dizilen iki Kazak’la, birkaç milliyetçi-burjuva Kazak gencinin yirmi beş yıl kürek cezasına çarptırılmalarını sağlayan ve bu gizli (!) faaliyeti ortaya çıkardığı için amirleri tarafından terfi ettirilen genç bir Mankurt subaya aittir.”²³ O, Karl Marks’ın kapitalizm çerçevesinde getirdiği *yabancılaşma* kavramına benzer şekilde, düzenin yabancılaşmasına bağlı olarak, yüceltilen ideolojinin ve devlet aygıtının kendine yabancılaştırdığı biridir. Ontolojik bağından, kolektif bilinçten ve insanî özden kopmuş, iktidar erkiyle özdeşleşmeye girmiş, onun bir parçasına dönüşmüştür. Denebilir ki, bu yönüyle roman, açık ve ileri bir ideoloji eleştirisine yönelir.

Yüce, içerisinde büyüklüğü ve sınırsızlığı, insanı ezen, kontrolü altına alan gücü barındırır. Bir tür özdeşleşme arzusunun sonucu olan yüceltme, varlığı, nesneyi, kişiyi gerçeklik bağlamından koparır. Bu yönüyle insanlar üzerinde baskı oluşturur. Žižek'in de ifade ettiği gibi, "politika ve estetik aynı işlevi görür: İkisi de özgül olanı soyut tümellere dahil etme biçimindeki verimsiz gör- evi yerine getirmeye çalışır ve böylece yüceltmeye çalıştıkları şeyi iptal ederler."²⁴ Psikanalitik bakışla "[y]üceltme egonun iddialarının bastırmasız karşı- landığı tek çıkar yol gibi gözükmese de bu yine de tatminkâr olmayan güvensiz bir iştir."²⁵ Tansıkbayev'in Stalinci yüceltmesi bundan başka bir anlam taşımaz. O, kendi içinde çelişen bir yaklaşımla pragmatik felsefeye bağlı olarak idea- list felsefenin argümanları çerçevesinde kişiyi, kişinin şahsında sistemi yücelt- meye yönelir. Bu da içinde bulunduğu ideolojik devlet aygıtının argümanla- rıyla uyumsuzluğa düşmesine sebep olur. Esasen bu uyumsuzluğa daha baş- tan sınıf mücadelesini ve parti programını idealize eden ideolojik devlet ay- gıtıyla onun güç ve iktidarı elinde bulunduran baskıcı liderleri düşmüştür.

"Saltçı ya da totaliter ideolojilerin genel-geçerlik ya da tek gerçeklik savı, çoğunlukla 'mitlerin oluşumuna', 'tarihin bulandırılmasına', 'hakikatin reddi- ne' ya da kendisiyle rekabet eden görüşlerin kesin olarak dışlanmasına yol açar. Böylece, 'bireyin gerçeklik bilinci', 'nesnel ve akılcı sorgulama yeteneği' azal- tılır ya da tümüyle köreltilir."²⁶ Totaliter rejimin bir mankurta dönüştürdüğü politik erke sahip bir despot olan Tansıkbayev, yardım alarak Abutalip Kuttu- bayev'i sorgulamayı, kendi menfaati ve istekleri doğrultusunda konuşturup haklı ve kazançlı çıkmayı düşünür. Elias Canetti'nin de ifade ettiği gibi "[b]ir despot her zaman daimi ikiyüzlülüğünün bilincindedir ve bu yüzden de her zaman başkalarından aynısını bekler."²⁷ Despot kişiliğiyle Tansıkbayev ve ar- kadaşları Kuttubayev'in kişiliğinde kendilerinden farklı biriyle karşılaşmanın getirdiği açmazı, lehlerine döndürecek argümanlar geliştirmek isterler. Her şey- den önce onun "Sarı Özek bozkırında anlatılagelen efsane, masal, halk hikâ- yesi ve koşma gibi folklorik malzemeyi derlemesini, o sıralarda devam eden Yugoslavya'nın bağımsızlık ve Sovyet güdümünden kurtulma hareketiyle bir- leştirerek; Abutalip'in savaş sırasında Partizanların yanında Almanlara karşı savaşmasıyla da bağlantı kurarak onu, Yugoslav-İngiliz işbirlikçiliği ile suçla- yarak terfi etmeyi plânlar."²⁸ Bu, yüceltilen, kutsalını kuran ideolojik devletin kurban istemesi anlamına gelir. Sonuçta kutsal, kurban ister. Slavoj Žižek'in belirlemesiyle Parti'nin "Stalinist kurban" a yönelttiği talep şudur: "Şu anda, Parti'nin devrimin kazanımlarını pekiştirmesi için bu sürece ihtiyacı var, o yüz- den iyi bir Komünist olup Parti'ye son bir hizmet yap ve itirafta bulun.' Bu- rada öznenin bölünmesinin en saf haliyle karşılaşılır: Suçlanan kişinin *sujet d'émonciation* düzeyinde iyi bir Komünist olduğunu göstermesinin tek yolu itirafta bulunmaktır –*sujet d'émoncé* düzeyinde, kendisini bir hain olarak belirle-

mesidir.”²⁹ Efsane, destan, masal, halk hikâyesi, koşma gibi folklorik ürünlerin bir topluluğu, kavmi veya milleti bir arada tutma gücünü bilen iktidar yanlısı kişiler için denebilir ki, “(k)aosun kirlî ve karanlık ortamında terörle beslenen tiranlar, varlıklarını kutsayan modern mankurtlarla kendilerine mutlak nüfuz alanları açarken, Kudret Tanrısı’nın Tansıkbayev gibi terörist havarileri ise, kişisel yükselme hırsı uğruna, kültürel belleklerini tahrip ederek kendilerini ebediyen köleliğe mahkum ederler.”³⁰

Cengiz Han’a Küsen Bulut anlatısı, iç içe iki öyküyü barındırır. Bunlardan biri Abutalip Kuttubayev’in öyküsü, diğeri ise Yüzbaşı Erdene’nin öyküsüdür. *Sarı Özek Kurbanları* adını taşıyan Yüzbaşı Erdene’nin öyküsü, “alçak gönüllü bir öğretmen” (s. 92) olan Abutalip Kuttubayev’in derlediği bir efsane olması bakımından onun öyküsüyle birleşerek çekirdek öyküye dönüşür. Abutalip Kuttubayev’in öyküsü ise çerçeve öykü olarak anlam kazanır. Tematik yönden de her iki öykünün paralel düzlemde geliştiği ve kimi motiflerde ortaklaştığı görülür.

Abutalip Kuttubayev’in derlediği efsaneye göre iktidarı elinde bulunduran Cengiz Han, gücünü maddî kuvvetten almakta, üstün değer olarak kaba kuvveti görmektedir (s. 35-37). İktidarını sağlayan bu kaba kuvvetle dünyaya hâkim olmak arzusundadır. “İnsanoğlunun sınır tanımayan isteklerinin en belli başlıları, iktidar ve şan kazanma istekleridir.”³¹ Anlatının kurmaca dünyasında hâkim bakış açısından, daha küçük yaşta kardeşi Bekter’i öldüren Cengiz Han’ın hayat felsefesi şu cümlelerle dikkatlere sunulur:

“(...) o, var olabilmeyenin anlamını ve şartını anlamış görünüyordu ki bu da kaba kuvvet idi. İyice emindi ki ancak kuvvetle herkese baş eğdirir, diz çöktürür, alçaltır ve toz hâline getirebilirdi. İsterse karşısında taş olsun, bir ağaç ya da vahşi, yırtıcı bir hayvan olsun, ancak kuvvetle üstesinden gelebilirdi onun. Zavallı ölümlülerin lâfı olmazdı. Kuvvet kuvveti kırınca, olağanüstü olan değersiz kalır, görkemli olan acınacak hâle düşerdi. İşte bundan bir sonuç çıkarıyordu: Bukebildiğin, ezip yok edebildiğin şeyin hiçbir önemi yoktur. Baş eğip diz çökenler galibin insafına kalmışlardır. Ancak budur hakkettikleri. Dünyanın temel düzeni, asıl kuralı da buna dayanıyordu...” (s. 36).

Kendisini Gök’ün (Gök Tanrı’nın) oğlu olarak gören Cengiz Han, bu çerçevede kendince kutsalını da kurar. Uzak çağrışıma bağlı bir şekilde Cebrail³² imgesiyle birleşen yabancı gezgin kâhinin eski inanışa göre *kutu* ifade eden *beyaz bir bulutun* başında dolaşacağını, bulut onu terk etmediği sürece bahtının açık olacağını bildirmesi kutsalı görünür kılan simgesel değer olur. İslâm epistemolojisiindeki Hz. Muhammed’in başında bir bulutun dolaştığı inanışından ödünçlenen bu motif, yeryüzünü egemenliği altına almak isteyen Cengiz Han tarafından önceleri önemsenmezken zamanla onu yönlendirici moral değere dönüşür.

Güç istenci ve iktidar hırsı onu yönlendiren temel etkidir. Bu hırsı besleyen ve motive eden başlıca öge ise davul sesidir. “Yüzlerce davul gümbürtüsü onun savaş narası, vahşi acımasızlığının bir simgesi, peşinden gelenlere, kalkıp belir-

lenen hedeflere geçmeleri için bir buyruk hâline" (s. 43) gelir. "Hedef, dünyanın fethi"dir (s. 43). "Adamları onunla dünyanın tâ öbür ucuna gidecek, insan olsun, hayvan olsun, duyma-işitme yetisi olan her canlı, savaş davullarının vurduğunu duyup" titreyecektir (s. 43-44). Kardeşi Bekter'i öldürdüğünde ürkerek dağa kaçıp davul çalan Cengiz Han, "davul sesi ile kendisini ötekilerden ayırır ve sadece kendisini ve gücünün sessel simgesi olan davulu dışındaki bütün uyarılara kapatır."³³ Anlatıda dile getirildiği üzere "[b]öyle zamanlarda Cengiz Han, sarhoş gibi" olur, "kudret hırsı" dinmez, yatışmaz, "fetihler arttıkça daha da" artar "ve bundan kaçınılmaz olarak bir tek sonuç" çıkar ortaya: "Yararlı olan, yalnız onun emelini gerçekleştirmek için çalışan, canla başla buna katkıda bulunan[dır]. Ötekilerin yaşama hakkı yoktu[r]" (s. 44).

Yasalar yapan, bu yasaları uygulama sahasına koyan, ordusuyla Batı'ya sefere çıkan Cengiz Han, ordusunun hareket kabiliyetini düşürebileceği düşüncesinden yola çıkıp "askerî zaferler uğruna, doğa kanunlarını" zorlayarak (s. 32) ordunun arkasından gelen kabilelerde yer alan kadınların çocuk doğurmasını yasaklar. Fakat yasak öncesi ilişkiye bağlı olarak Yüzbaşı Erdene ile eşi Togulan'ın çocukları dünyaya gelir. Yüzbaşı Erdene ile eşi Togulan, kaçma planları yaparken ordu içinde bilgi toplayan "Keptekul (hafiye) Arasan", konvoyda bulunan bir kadının "onun yüce emirlerine karşı gelerek" çocuk dünyaya getirdiği haberini Cengiz Han'a ulaştırır (s. 59). Bu haber, onun bilinçaltı kuyusunun durgun sularını harekete geçirir. Gençlik yıllarını, karısı Börte'nin Merkitler tarafından kaçırılışını, Börte'yi kurtardıktan sonra Cuci'nin doğumunu, onun, kendisinin değil de karısını kaçırılanların çocuğu olabileceği fikrini hatırlatarak iç dünyasında çalkantılar yaşamasına ve buna bağlı olarak kararının gecikmesine yol açar. Dünyaya gelen bu *yasak çocuk*, onun bilinçaltında yatan Cuci'nin başkasının çocuğu olabileceği kuşkusunu harekete geçirerek vicdan azabına dönüşür. Bununla birlikte Cengiz Han, yasaya karşı gelmelerinden dolayı Yüzbaşı Erdene ile Togulan'ın cezalandırılmalarını emreder. "Yasa onun kanunları, kabilenin en önemli âdetleriyle kendi arzusunun karışımından meydana gelen" düzenlemedir.³⁴ Yasanın "Cengiz Han'a itaat"i, "göçebe kabilelerin birleşmesi"ni, "suç işleyenlerin merhametsiz bir surette cezalandırılması"ni hedeflediği söylenebilir.³⁵ Yasa gereği eril bilincin tahripkâr gücünü temsil eden iktidar tarafından Togulan ve Yüzbaşı Erdene, bir devenin iki tarafına asılarak idam edilir. Çocukları Kunan ise köle kadın Altın'a verilerek bozkırda kaderine terk edilir. Böylece çocuk da cezalandırılmış olur. Bu davranışıyla Cengiz Han, yıllar önce kaçırılan karısına ve Cuci'ye uygulayamadığı şiddeti Togulan'a, Yüzbaşı Erdene'ye ve onların çocuğuna uygular, kendi ailesinin yerine başka aileyi ikame ederek kurban verir. Kurban cezalandırma anlamına gelir ve iktidar olma durumuyla ilintilidir. İktidar sahibi olmak için "en güçlü silah, kudretli olmanın birinci şartı, ceza"dır (s. 61). Slavoj Žižek'in ifade ettiği gibi, "[b]uyruk

kendi kaynağını, itaat yoluyla nesnelleştirir. (...) Efendi ancak tebası ona Efendi olarak davrandığı sürece efendidir...³⁶ Togulan ve Yüzbaşı Erdene'nin idam cezasının infazı Cengiz Han yasalarının bir diyeti hâline gelir.³⁷ Yasalar, uygulanabilirliklerini güçten alır. Güç ise iktidara süreklilik kazandıran temel dinamiktir. İktidarın sürebilmesi için gücün görünürlük kazanabileceği kurbanı ihtiyaç vardır. "Kurbanların ilke olarak tanrıya sunulması ve tanrıdan onay görmesi gibi, yargı sistemi de adaletin hakikiliğini güvence altına alan bir teolojiye göndermede bulunur."³⁸ Kurban, şiddetin başka bir kanala doğru kayması, meşrulaştırılması anlamına gelir. "Sistemin önleyici ya da tedavi edici bir etkide bulunabilmesi için, hangi tür kurumlarda somutlaşmış olursa olsun fiilen herkesten kabul gören bir aşkınlıkta olması, bu amaçla kutsal ve meşru şiddetin ayırt edilmesi, ve sistemin intikamla aynı kısır döngüye düşmemesi için de, suçlanmasına ya da yadsınmasına olanak verilmemesi gerekir."³⁹ Sonuçta "[k]utsalın asıl merkezini ve gizli ruhunu şiddet oluşturur."⁴⁰

Buna paralel şekilde güç ve iktidara bağlı odaklarca devlet görevinde yükselmelerine hizmet etmesi için Abutalip Kuttubayev de işbirlikçi ve yasalara karşı gelen biri olarak sorgulanmak ve yargılanmak istenir. Söz konusu yargılama, bir başka kutsallaştırma şeklinde karşımıza çıkan yüceltilen "işçi sınıfının dâvâsına katkıda bulunma" ideali ve sosyalizm etrafında meşrulaştırılır (s. 92). "Sovyet iktidarının, Sovyet çıkarlarının her şeyden önce" geldiği (s. 101) sistemde sosyalizm, rejim ve onun lideri karşısında kişinin hakları olamaz. Yapılan baskı ve işkenceler sonucu Kuttubayev, kendini trenin altına atarak intiharı seçer. Karısı ve çocukları ise, tıpkı Erdene ile Togulan'ın çocukları Kunan gibi, bozkırda yazgısına terk edilir.

Sistemin temsilcileri kendi ürettikleri karşı gücü suçlayacak argümanları da geliştirirler. Tansıkbayev, Kuttubayev'e karşı delil toplamayı tasarladığında Mankurt efsanesi için şunları zihninden geçirir: "Elbette eski bir efsaneydi, masaldı ama Kuttubayev bunu yazarken kafasında bambaşka bir amacı gütmüş olabilirdi. Bir amacı yoksa, onu yazma zahmetine niçin katlansındı? Evet, evet, bu 'mankurt' olayında kesinlikle bir şey gizlenmiş olmalıydı. Ama ne? Dolaylı yoldan, temsili yoldan gizli mesajlar vermiş olamaz mıydı?" (s. 23). Bu sözler güç ve iktidarın uzantılarının, kolluk güçlerinin çalışma yöntemini, kişileri nasıl suçlayabileceklerini göstermeye yöneliktir.

Anlatıyı oluşturan her iki öykü de özne-iktidar ilişkileri çerçevesinde güç ve iktidarın öznenin iradesini hiçe saymasına, insan tabiatını ve hürriyetini sınırlandırmasına bağlı olarak olumsuzluk ifade eder. İktidar, ideolojilerin, onun savunucularının, çıkar çevrelerinin elinde özneyi ezen, yok eden silaha dönüşür. İnsana hayatının öznesi olması, kendisi olması hakkını tanımaz. Onu edilgen bir nesneye, Foucaultcu anlamda 'tebaa'ya dönüştürür. Sonuçta özne, kendisini biçimlendiren iktidar ilişkilerinin nesnesidir. Anlatıda bunun geniş yan-

sıma alanıyla karşılaşılır. Nitekim “[d]ünyaya tek başına egemen olmak isteyen”, bengi taşlara kazıtacağı düşünceleri ve kendi nesli aracılığıyla “öldükten sonra da” dünyayı yönetmek düşüncesini taşıyan (s. 58) Cengiz Han’ın Batı seferine hazırlanması ve iktidar hırsı, olumsuzlanan bir söylemle şu şekilde dik-katlere sunulur:

“Büyük Han, egemenlik sınırlarını karşı gelinmez bir güçle genişletmek için bu süre içinde yoğun bir hazırlığı gerekli görmüştü. Bu onun en büyük emeli, en büyük hayaliydi: Yenilgi bilmeyen süvarilerini dalga dalga salacak, en uzak sınırlarına kadar bütün dünyayı zaptedecek ve dünyanın gerçek hâkimi, efendisi olacaktı. Bozkırların hükümdarına bu korkunç kararı aldırın işte bu hükmetme ve kudret tutkusu, en büyük, en güçlü olma hastalığı idi. İşte bundan dolayı bütün imparatorluk, uçsuz bucaksız Asya topraklarındaki bütün milletler demir yumrukla sindirilmiş, barışa kavuşturulmuş, bütün insanlar, şehirli, göçebesi, zengini yoksulu, istisnasız herkes bu şeytanca tutku için çalışıyordu.” (s. 29-30).

Özne üzerinde buna benzer baskıcı uygulamanın bir örneğine de suçu olmadığı hâlde tutuklanan Abutalip Kuttubayev’in ailesinin bulunduğu istasyondan geçerken yaşadığı psikolojik açmazların anlatımında tanık olunur:

“Kar dışarısını görmesine engel olsa da yüzünü pencereden ayıramıyordu. O parmaklıklara yapışmış, onu mahveden kuvvete karşı koyamadığı için, hak-adaleti bile düşünmesine fırsat verilmeden katlanacaktı bu dayanılmaz duruma. Bu kuvvet onu, yakınlarının yanından, gizlice, bir hayvan gibi geçmeye mecbur ediyordu. Onun özgürlüğünü elinden alan, trenden atlayıp yakınlarına koşmasını, üzüntüler içinde kıvranan ailesine kavuşmasını önleyen kuvvet böyle istemişti. Parmaklıklar arasından aşağılanmış, sefil bir şekilde bakıyor, Tansıkbayev denen o adamın kendisine bir köpek muamelesi yapmasına engel olamıyordu.” (s. 107).

Bu anlatımlar, güç ve iktidarın kötüye kullanıldığında ortaya çıkacak uygulamaları göstermeye yöneliktir. Güç ve iktidar, meşruiyetini kendinden almaya başlayınca ortaya çıkan sonuç çoğu kez felaket olur. Nitekim sırf güç ve iktidarın zaafa uğramadığının gösterilmesi isteğine bağlı olarak daha seferin başında, ilk ayın ortalarında çocukları dünyaya gelen Yüzbaşı Erdene ile eşi Togulan’ın idamı ve Abutalip Kuttubayev’in intiharı bu çerçevede anlam kazanır. Bununla birlikte metin, mesaj değeri bakımından, güç ve iktidarın baskıcı uygulamalarının, yarattığı haksızlıkların arzuladığı sonucu alamayacağı anlamını taşır.

Güç ve iktidar, baskı rejimine dönüştüğünde varlığını sürdürebilmek için düşman güç odakları üretmekten kendini kurtaramaz. Üretilen tehdit odakları baskıya dayanan iktidarı besleyen ve ondan beslenen döngüsel bir yapı kurar. Anlatıda “Sovyet iktidarının düşmanı olan bu ‘yer altı’ ajanlarını mutlaka” bulmak, “maskelerini düşürmek” (s. 86) isteyen Tansıkbayev’in yaptığı düzmece suçlama da Cengiz Han’ın hayatın işleyişinin dışına düşen yasaları da güç ve iktidarı elde etme ve sürdürme arzusunun ürünüdür. Belirlenmiş ku-

ralların dışına çıkanları yahut çıktığı şeklinde suçlananları cezalandırarak korku imparatorluğu yaratır, bundan beslenir. Güç ve iktidarın özne üzerindeki yaptırımını da gönüllülüğe değil cezalandırmaya ve korkuya dayanır.

Güç ve iktidar, *devlet miti* yaratma enerjisine sahiptir. İnsanların korku ögesine duydukları saygı ve prestij bunda rol oynar. Güç ve iktidarın soyut düzlemde sembolü durumundaki devlet, hakanın yahut liderin şahsında somutlaşır. Çocukluğunda bozkıra terk edilen, ilk gençlik yıllarında karısı kaçırılan Cengiz Han, düşmanlarını alt ederek kesin zafer kazanıp Moğolların birliğini sağlayarak devlet aygıtını ele geçirince efsaneleşerek mitik bir kahramana dönüşmeye başlar. Önce onu “şölen ve şenlik günlerinde, ata binmiş yırcılar (ozanlar)” yüceltir (s. 38). Fakat buna itibar etmeyen Cengiz Han, kutlu olma durumunu kendi hayat tecrübesinden, girdiği savaşıardan, yaptığı işlerden, atlattığı tehlikelerden çıkarır (s. 38). “Milletlere hükmetmek için sınırsız güç” isteyen, dünyanın tek efendisi olmalı, “bu da ancak bütün ötekilere baş eğdiren, onlara egemenliğini kabul ettiren kişi olabilir” (s. 37), “gezici bilginlerin de söyledikleri gibi, Evrende, Ay altında birçok dünya varsa, ‘Gök’ bütün bunların tek elden yönetimini niçin” (s. 37) kendisine vermesin diye düşünen Cengiz Han, kendi etrafında güç ve iktidardan beslenen mitik dünyasını ve kutsalını kurmaya başlar:

“O, yeryüzünde Gök-Tanrı’nın temsilcisiydi, onun buyruklarını yerine getiriyordu. Ve Gök-Tengri de tıpkı onun gibi yalnız kuvvete, kuvvetin gösterilmesine, kuvveti elinde tutana değer ve önem veriyordu... (...) O gezici kâhinin haber verdiği harika bulut, işte orada, başının üzerinde durup duruyor, onu hiç terk etmiyordu! (...) O beyaz bulut, ‘Gök’ten, Göğün Oğlu’na bir mesaj idi. Rızasını, lûtfunu belirten bir işaret, gelecekte büyük zafer kazanacağını bildiren vaad idi (...)” (s. 38-39).

Tanrı tarafından *seçilmiş* olduğuna inanan Cengiz Han, gücünün ve iktidarının kaynağını Tanrı düşüncesine bağlar. Kutsala bağlanmak, iktidarını ve eylemlerini meşrulaştırmanın yanında ona olağanüstülük ve iktidarın ihtiyaç duyduğu sürekliliği kazandırır. Üstelik kutsal/Tanrı tıpkı kendisi gibi “gibi yalnız kuvvete, kuvvetin gösterilmesine, kuvveti elinde tutana değer ve önem ver”mektedir. Böyle bir algı ve Tanrı’yla özdeşleşme çabası, kişinin bütün eylemlerini daha baştan meşrulaştırması, insanüstülüğe bağlaması, sorgulanamaz olması demektir. Artık onun için insanların önemi yoktur. O, Tanrı’nın temsilcisi olarak yeryüzünü yönetimi altına almak idealine bağlanmıştır. İnsanlar onun yasalarına tâbi olmak zorundadır. Bu çerçevede ölümlerin etleriyle beslenen mitik Tanrı Moloch (s. 92) ile iktidarı ve gücü temsil eden Cengiz Han yasalarıyla Sovyet devlet mekanizmasının işleyiş tarzı eril bilinçte birleşir. Moloch’un insan kanıyla beslenmesine, onun için çocukların kurban edilmesine benzer şekilde “[d]evlet bir sobadır ve yakıtı da yalnız insandır. Yakılacak insan olmazsa soba söner. Sönen, yanmayan sobanın da hiçbir ya-

rarı yoktur. Ama öte yandan bu insanlar da devlet olmadan yaşayamazlar: Sobayı tutuşturan, yakan onlardır. Sobayı yanar tutmakla görevli olanlar da ona yakıt temin etmelidirler. Her şey buna bağlı.”dır (s. 22). Bu cümlelerde de görüldüğü üzere devletin *sobayla* sembolize edilmesi ve yakıtının insan olması, iktidarın sürekliliğini sağlayabilmesi için gücünü sisteme karşı çıkarlar üzerinde uygulayacağı, onları yaşama alanının dışına atacağı, kısacası karşı gücü üreterek yok etme üzerine kurulu bir mekanizmayla sisteme süreklilik kazandıracığı anlamına gelir.

Konuya bu açıdan yaklaşıldığında Cengiz Han da, Stalin de güç ve iktidarın temsilcisi olarak belirir. Kendisinin üzerinde güç olarak yalnızca Himalayalı rahiplerden dinlediği Tanrı'nın bulunduğu düşüncesinde olan Cengiz Han (s. 36-37), kendi adına yasa koyucu ve uygulayıcı; kut sahibi kimliğiyle de insanların hayatını belirlediği için bir yerde *tanrısal gücün* yeryüzündeki temsilcisidir. Onun kuralları ve iktidarı suçsuz iki kişinin idamını getirir. Sovyetlerde ise güç ve iktidarı Stalin temsil eder. Stalin'in "Yugoslav Komünist Partisi'yle olan anlaşmazlıkta (...) doğrudan doğruya Tito'yu suçlamış, ona çatmış" olması (s. 86), Tansıkbayev'in Abutalip Kuttubayev'i Yugoslav gizli örgütleriyle işbirliği içinde olduğu şeklinde suçlaması için referans olur. Bu da gücünü rejimden ve iktidardan alan otoritenin özne karşısında belirleyiciliğini gösterir. Abutalip Kuttubayev'in folklor derlemeleri arasında yer alan Mankurt efanesi ve Sarı Özek Kurbanları, Tansıkbayev'in onu sosyalizmden ayırdığı, bireyciliği istediği, "milliyetçilik propagandası" yaptığı gerekçesiyle sonu idama kadar gidebilecek yapıda suçlaması için yeterlidir (s. 88). Hâkim anlatıcının dikkatlere sunduğu gibi devlet sobası insanlar arasından yakıtını bulmuş, diğer insanlar eliyle sobaya yakıt atırmanın mekanizmasını kurmuştur.

Her iki öykünün olay örgüsünün Sarı Özek bozkırında geçmiş olması, Orta Asya coğrafyasının yazgısını göstermesinin yanında iki öyküyü birbirine yaklaştıran öge durumundadır. Söz konusu coğrafyaya bağlı olarak *geçmiş* ve *gelecek*, zamanın iki ucu *şimdide* birleşir. "Bu yerlerde trenler doğudan batıya batıdan doğuya gider gelir.. gider gelirdi" (s. 85) sözü de her iki öykünün yaşandığı mekân durumundaki coğrafyanın yüzyıllardır sürdürdüğü yazgıyı göstermeye yöneliktir. Sürekliliği ve döngüyü de çağrıştıran bu cümle kolektif bilinçaltının ve genel geçer olguların da bir göstergesidir. Abutalip Kuttubayev'in 'doğudan batıya batıdan doğuya' gidip gelen trenlerden birinde uzun bir yolculuk yapması, anlatımın bu epigraf cümlesinde toplanmasını sağlar (s.107). Suçsuz ve masum bir insana iktidara yaranmak için acı çektirilmesi, öykünün Boranlı tren istasyonunda başlayıp, bir insanın hayatının bu istasyondan geçtikten sonra umutsuzluk içerisinde intiharla sona ermesi, başarılı bir anlatım tekniğiyle anlatıyı dışarıdan ve içeriden kuşatır. Aytmatov, bu noktada Abutalip'in gözünden tren raylarından bir vagonun içinde ailesini son kez görme

umuduyla yanıp tutuşan masum ve çaresiz bir insanın dramını gözler önüne serer. Anlatıcı, anlatı kişinin, bir başka söyleyişle nesneleşen öznenin içler acısı durumunu ifade alanına şöyle döker: “Abutalip için zaman o yolun parçasında durmuştu. Bütün acısı ve hayatının anlamı orada toplanmıştı.” (s. 107).

Cengiz Aytmatov’un *Cengiz Han’a Küsen Bulut* anlatısına, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Michel Foucault’nun iktidar üzerine belirlemeleriyle yaklaşmak mümkündür. Foucault, iktidar biçimleri üzerinde dururken,

“Bu iktidar biçimi bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder. Bu, bireyleri özne yapan bir iktidar biçimidir. *Özne* sözcüğünün iki anlamı vardır: Denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan özne ve vicdan ya da özbilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan özne. Sözcüğün her iki anlamı da boyun eğdiren ve tabi kılan iktidar biçimi telkin ediyor.”⁴¹

şeklinde yaklaşımlarda bulunur. Foucault, genel olarak iktidara karşı yürütülebilecek üç tip mücadeleden söz eder. “Ya tahakküm biçimlerine (etnik, toplumsal ve dinsel) karşı yürütülen mücadeleler, ya bireyleri ürettikleri ürünlerden ayıran sömürü biçimlerine karşı yürütülen mücadeleler, ya da bireyi kendisine bağlayan ve bu şekilde diğerlerine tabi kılan duruma karşı yürütülen mücadeleler (tabi kılmaya karşı, öznellik ve boyun eğdirme biçimlerine karşı mücadeleler).”⁴²

Gerek Abutalip Kuttubayev’in gerekse Yüzbaşı Erdene ile Togulan’ın mücadelesi üçüncü tip mücadele içerisinde değerlendirilebilir. Onlar, insanın yaratılış özüne uymayan bireyi kendisine bağlayan ve diğerlerine tâbi kılan iktidar biçimine karşı pasif mücadeleye girişirler. Abutalip Kuttubayev, “Tansıkbayev’in kimliğinde gizlenen o suratsız ve insanlık dışı kuvveti alt edemez” (s. 92); Yüzbaşı Erdene ile Togulan da, Togulan’ın deyişiyle “Tanrı’nın elinden kurtulma[nın] Büyük Han’ın elinden kurtulmaktan daha kolay” (s. 50) olduğu Cengiz Han yasalarına ve iktidarına mağlup düşmekten kaçamaz. Onlar, bu mücadeleyi kaybetmiş olsalar bile sonuçta iktidarın totaliter düzeninin sonunu hazırlayan mesaj değeri kazanırlar. Bir bakıma kaybetmeleri kazanmaları demektir. Çünkü başında dolaşan bulutun yani *kutun* kaybolmasıyla Cengiz Han kaybetmiştir. *Kutu* temsil eden bulutun Yüzbaşı Erdene ile Togulan’ın henüz üç günlük çocukları Kunan’a geçmesi, baskıcı gücün ve iktidarın çözüleceğinin, doğru olanın, hakkın ve adaletin yerini bulacağını simgesel ifadesi olarak anlam kazanır. Yüzbaşı Erdene ile Togulan’ın idamı sonucu bulutun Cengiz Han’ı terk etmesine koşut biçimde Abutalip Kuttubayev’in baskı karşısında intiharı seçişiyle de Tansıkbayev terfi etme şansından olur.

Yasalar çıkaran, halkını savaflara sürükleyen, başının üstünde beyaz bulutu göremeyince ani bir kararla hiç kimseye bir şey söylemeden atının yönünü

çevirerek Batı seferini yarıda bırakıp dönen Cengiz Han, tebaası tarafından yüceltilmiş bir kişiliktir. Bunun gibi Stalin de kendisine bağlanılan, yüceltilen ve ‘tanrı’laştırılan yapıda kimlik kazanır. Kişinin yüceltilmesi, olağanüstü değerler yüklenmesi iktidar erkini elinde tutmasıyla ilgilidir. Söz konusu iktidar erki, Cengiz Han’ı bir diktatöre çevirir. Onun buyrukları sorgulanamaz, her emri yerine getirilir. Askerleri ona yürekte bağlıdır (s. 34). Kaba kuvvetle herkese baş eğdirir (s. 36). Onda hükmetme ve kudret tutkusu, en güçlü olma hastalığı vardır (s. 29). Yönetimindeki bütün insanlar demir yumrukla sindirilir, emrindeki ve tebaasındaki bütün insanlar onun gücünü arttırmak, iktidarının sınırlarını genişletmek için çalışırlar (s. 30). Çerçeve öyküdeki ideolojik devlet aygıtı ve Stalin için de durum aynıdır. Tansıkbayev ve arkadaşları gibi sistemden beslenenlerce ideoloji, devlet ve Stalin yüceltilmiş, kutsallık yüklenmiş varlıklardır. Fakat mistifiye etme anlamına gelen yüceltme / yüceleştirme, sonuçta varlığın altının oyulmasını kaçınılmaz kılar. Buna rağmen insan yüceltmeden, mistifiye etmeden, fetişleştirmeden vazgeçemez. Çünkü bunu, bünyesi, aşamadığı ilkel / erken insan yanı, bilinçaltı üretmektedir. Eksik insan, ancak fetişleştirerek, yücelterek aşkın bir varlıkla özdeşleşme yoluna girmek suretiyle kendini tamamlayacak, tamlanacaktır. Cengiz Han’ın tebaasının somutlaşmış örneği olarak beliren Keptekul (hafiye) Arasan’da da, Stalin’i Tanrı ilan eden Tansıkbayev ve arkadaşlarında da insanî özün bu zayıf tarafını görmek mümkündür.

Ejderha motifiyle Cengiz Han, güç ve iktidar olgusunda birleşir. Sancaklardaki ağzından alevler saçarak kağanın önünde ilerleyen ejderha motifi, Cengiz Han’ı ve onun yıkıcı eril gücünü sembolize eder. Bu güç ve iktidar tutkusu, gücü ve iktidarı elinde bulunduranı megalomanlaştırarak halkına yabancılaştırır. Cengiz Han, önünde giden sancaklardaki ejderha motiflerini kimin yaptığını hiç düşünmediğinin ayırımına ancak çocuk doğuran kadının kim olduğunu sorduğunda varır. Yine de “ipek sancaklar üzerine altın sırmalarla alev püsküren ejderhalar” (s. 25) işleyen genç kadını idam ettirmekten vazgeçmez. Bu da iktidarın onu tebaasına yabancılaştırdığı, acımasız bir kişiye dönüştürdüğü anlamına gelir. Cengiz Han’ın durumu, güç ve iktidar hırsının onu insanî değerlerden uzaklaştırdığının göstergesidir. Buna benzer şekilde çerçeve öyküde Sovyet rejiminin yönetim erkini elinde bulunduran Stalin, rejimin mankurtlaştırdığı Tansıkbayev ve arkadaşları, insanî özden uzaklaşmış kişilikler olarak kurmaca dünyada yerini alır.

İki öykü halkası arasındaki paralel yapıyı özne ve iktidar çerçevesinde şu şekilde gösterilebilir:

Çekirdek öykü

Güç ve iktidarın yüceltilmesi
 Cengiz Han ve kurduğu devlet
 güç ve iktidarın kaynağını
aşkın varlıktan alır
 Güç ve iktidar insanlar üzerinde
 baskı kurar
 Güç ve iktidar insanları mutsuz-
 luğa ve ölüme sürükler

Çerçeve öykü

Güç ve iktidarın yüceltilmesi
 Sovyet rejimi güç ve iktidarın
 kaynağını ideolojiden alır
 Güç ve iktidar insanlar üzerinde
 baskı kurar
 Güç ve iktidar insanları mutsuz-
 luğa ve ölüme sürükler

Buraya kadar anlatılanlardan anlaşılacağı üzere, *Cengiz Han'a Küsen Bulut* anlatısında biri konusunu modern dönemden, diğeri eski çağlardan alan iki öykü halkası çerçevesinde özne-iktidar ilişkilerini irdeleyen Cengiz Aytmatov, iktidarın baskıcı uygulamalarını, özneyi kendisi olmaktan uzaklaştıran yapısını olumsuzlayan bir bakış açısı geliştirir. Olaylar dizisi, 1953 yılının başlarında geçen çerçeve öykünün dramatik açmazını baskıcı uygulamalar ve bunun vahim sonuçları çevresinde dikkatlere sunar. Konusu 13. yüzyılın başlarında geçen mitik öğelerle örülü çekirdek öyküyle ise güç-iktidar-özne ilişkilerine bu defa uzaktan bakışı getirerek problemin daha da belirginlik kazanmasını sağlamaya çalışır. Böylece o, güç ve iktidar karşısında öznenin kendisi olamadığında, şeyleşerek nesneye dönüştüğü durumlarda ortaya çıkabilecek olumsuzlukları iki farklı zaman dilimini konu alan öykü halkalarıyla gösterme yolunu seçer. Metin, tersinden okunduğunda anlatının ütopyik düzlemde gelişen mesajından güç ve iktidarın özneyi baskılayarak ötekileştirmediği ve nesneleştirmediği yaşama alanlarında, güzel ve mutlu bir dünya kurulabileceği düşüncesinin duyumsandığı söylenebilir. Bu duyumsamanın, Cengiz Aytmatov'un anlatı evreninde geniş bir yer kapladığı görülür.

DİPNOTLAR

- 1 Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 1558.
- 2 Age, a.y.
- 3 Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2005, s. 1308.
- 4 Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005, s. 63.
- 5 Bu çalışmada özne, kelimenin temel anlamı yanında felsefi anlamı ve daha çok da öznenin iktidar karşısında bir etkilenen olması, üzerinde buyruğun uygulanması yönüyle nesneleşmesi bakımından Michel Foucault'nun tanımlamasına bağlı yaklaşım içinde değerlendirilecektir.
- 6 Steven Lukes, "İktidar ve Otorite", (çev. Sabri Tekay), Tom Bottomore-Robert Nisbet, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Haz: Mete Tunçay-Aydın Uğur), Ayraç Yayınevi, Ankara 1997'in içinde) s. 630.
- 7 Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 6. Baskı, Paradigma Yayınları, İstanbul 2005, s. 902.
- 8 Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, (çev. Gülşat Aygen), 4. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010, s. 283-284.
- 9 Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 6. Baskı, Paradigma Yayınları, İstanbul 2005, s. 902.
- 10 Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005, s. 72-73.
- 11 John Kenneth Galbraith, *İktidarın Anatomisi*, Hece Yayınları, Ankara 2004, s. 14.
- 12 Afşar Timuçin, "Korkunun İktidarı", *Felsefologos*, S. 16, 2001/4, s. 24.

- 13 Age, s. 25.
- 14 Cafer Gariper-Yasemin Küçükçoşkun, "Masal ve Efsanenin Modern Romanda Kurgu Unsuru Olarak Kullanılması ve Tarihi Roman: Ruh Adam ve Gün Uzar Yüzyıl Olur Örneği", *Erciyes Üniversitesi II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Kayseri, 10-12 Nisan 2006, s. 491.
- 15 Ülkü Eliuz, "Cengiz Han'a Küsen Bulut Romanında Simgesel Söylem", *Cengiz Aytmatov*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 272.
- 16 Cafer Gariper-Yasemin Küçükçoşkun, "Masal ve Efsanenin Modern Romanda Kurgu Unsuru Olarak Kullanılması ve Tarihi Roman: Ruh Adam ve Gün Uzar Yüzyıl Olur Örneği", *Erciyes Üniversitesi II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Kayseri, 10-12 Nisan 2006, s. 492.
- 17 Ali İhsan Kolcu, *Bozkırdaki Bilge Cengiz Aytmatov*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 280.
- 18 Cengiz Aytmatov, *Cengiz Han'a Küsen Bulut*, (çev. Refik Özdek), Ötügen Neşriyat A. Ş., İstanbul 1991, s. 17. Metin içinde geçen sayfa numaraları bu baskıya aittir.
- 19 Ülkü Eliuz, "Cengiz Han'a Küsen Bulut Romanında Simgesel Söylem", *Cengiz Aytmatov*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 274.
- 20 Larry Arnhart, *Siyasi Düşüncenin Tarihi Platon'dan Rawls'a*, (çev. Ahmet Kemal Bayram), Adres Yayınları, Ankara 2008, s. 412.
- 21 Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Türksoy yayınları, Ankara 2004, s. 160.
- 22 Onur Bilge Kula, *Marksist İdeoloji ve Edebiyat*, Kanguru Yayınları, Ankara 2009, s. 22.
- 23 Ali İhsan Kolcu, *Bozkırdaki Bilge Cengiz Aytmatov*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 282.
- 24 Terry Eagleton, *Estetiğin İdeolojisi*, (çev. Ayfer Dost), Özne Yayınları, İstanbul 1998, s. 199.
- 25 Age, s. 287.
- 26 Onur Bilge Kula, *Marksist İdeoloji ve Edebiyat*, Kanguru Yayınları, Ankara 2009, s. 19.
- 27 Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, (çev. Gülşat Aygen), 4. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010, s. 287.
- 28 Age, a. y.
- 29 Slavoj Žižek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, Dördüncü Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2011, s. 188-189.
- 30 Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Türksoy yayınları, Ankara 2004, s. 76.
- 31 Bertrand Russell, *İktidar*, (çev. Mete Ergin), Altın Kitap Yayınevi, 1967, s. 10.
- 32 Anlatıda geçen şu ifadeler gezgin kâhine Cebrail imgesi arasında koşutluklar kurmamızı sağlar: "Bu yabancı onun önünde ne diz çökmüş, ne de ona övgüler yağdırmıştı. Pek içten ve güvenle söylenen bu kehaneti için Büyük Han'dan bir karşılık da beklemiyordu. Sıska, giysileri yırtık-pırtık, upuzun saçları ise örgüsüz, tokasız kadın saçları gibi dağınıktı. Altın çadırındaki tahtına kurulmuş Bozkırlar Fatih'i o kudretli Han'ın karşısında, ayakta dimdik, başını gururla kaldırarak duruyordu. Sert bakışlı, yanık tenliydi. Sakalı da gösterişli, saygı uyandıran bir adamdı." (s. 27).
- 33 Ülkü Eliuz, "Cengiz Han'a Küsen Bulut Romanında Simgesel Söylem", *Cengiz Aytmatov*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 278.
- 34 Harold Lamb, *Moğolların Efendisi Cengiz Han*, (çev. A. Göke Bozkurt), İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 56.
- 35 Age, s. 58.
- 36 İsmail Mert Başat, *Buyruk ve İtaat Kültür Sanat ve İktidar*, Everest Yayınları, İstanbul 2006, s. 8.
- 37 Cengiz Han'ın yasası halk arasında "yasak" olarak da bilinir. Cengiz Han'ın yasaları, ahlâk yasaları olarak da okunabilir.
- 38 René Girard, *Şiddet ve Kutsal*, (çev. Necmiye Alpay), Kanat Kitap, İstanbul 2003, s. 32.
- 39 Age, a.y.
- 40 Age, s. 42.
- 41 Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005, s. 63.
- 42 Age, a.y.

KAYNAKÇA

- Akalın, Şükrü Halûk vd., *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, TDK Yayınları, Ankara, 2005.
- Arnhart, Larry, *Siyasi Düşüncenin Tarihi Platon'dan Rawls'a*, (çev. Ahmet Kemal Bayram), Adres Yayınları, Ankara, 2008.
- Aytmatov, Cengiz, *Cengiz Han'a Küsen Bulut*, (çev. Refik Özdek), Ötüken Neşriyat A. Ş., İstanbul, 1991.
- Başat, İsmail Mert, *Buyruk ve İtaat Kültür Sanat ve İktidar*, Everest Yayınları, İstanbul, 2006.
- Canetti, Elias, *Kitle ve İktidar*, (çev. Gülşat Aygen), 4. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010.
- Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 6. Baskı, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005.
- Eagleton, Terry, *Estetiğin İdeolojisi*, (çev. Ayfer Dost), Özne Yayınları, İstanbul, 1998.
- Eliuz, Ülkü, "Cengiz Han'a Küsen Bulut Romanında Simgesel Söylem", *Cengiz Aytmatov*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 271-281.
- Foucault, Michel, *Özne ve İktidar*, 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Galbraith, John Kenneth, *İktidarın Anatomisi*, (çev. Ramazan Dikmen), Hece Yayınları, Ankara, 2004.
- Gariper, Cafer – Küçükkoşkun, Yasemin, "Masal ve Efsanenin Modern Romanda Kurgu Unsuru Olarak Kullanılması ve Tarihi Roman: Ruh Adam ve Gün Uzar Yüzyıl Olur Örneği", *Erciyes Üniversitesi II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Kayseri, 10-12 Nisan 2006, s. 490-500.
- Girard, René, *Şiddet ve Kutsal*, (çev. Necmiye Alpay), Kanat Kitap, İstanbul, 2003.
- Kolcu, Ali İhsan, *Bozkırdaki Bilge Cengiz Aytmatov*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.
- Korkmaz, Ramazan, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Türksoy [Yayınları], Ankara, 2004.
- Kula, Onur Bilge, *Marksist İdeoloji ve Edebiyat*, Kanguru Yayınları, Ankara, 2009.
- Lamb, Harold, *Moğolların Efendisi Cengiz Han*, (çev. A. Göke Bozkurt), İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Lukes, Steven, "İktidar ve Otorite", (çev. Sabri Tekay), Tom Bottomore-Robert Nisbet, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Haz. Mete Tunçay-Aydın Uğur), Ayraç Yayınevi, Ankara 1997'nin içinde) s. 627-669.
- Russell, Bertrand, *İktidar*, (çev. Mete Ergin), Altın Kitap Yayınevi, 1967.
- Timuçin, Afşar, "Korkunun İktidarı", *Felsefelogos*, S. 16, 2001/4, s. 19-26.
- Žižek, Slavoj, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, Dördüncü Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.